

DOI: <https://doi.org/10.31318/2786-8877.6.2023.291352>

КОРНИЙ Л. П.

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України. Доктор мистецтвознавства, професор, провідний науковий співробітник відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології (Київ, Україна).

Korniy, Lidiya. Rylskiy Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology, Nation-al Academy of Sciences of Ukraine. Doctor of Art Criticism, Professor, a chief research fellow at the Department of Screen-Stage Arts and Culturology (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4988-7186>

© Корній Л. П., 2023.

МИКОЛА ЛИСЕНКО І РОДИНА РИЛЬСЬКИХ: РОЛЬ СЕРЕДОВИЩА У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ

MYKOLA LYSENKO AND THE RYLSKYI FAMILY: THE ROLE OF ENVIRONMENT IN THE FORMATION OF PERSONALITY

Цього року відзначаємо 180-річчя від дня народження Миколи Лисенка, який розпочав нову епоху в українській музиці. Він перший серед українських композиторів свідомо порушив питання про національну ідентичність української музики і досяг її у творчості, заклав підґрунтя музичної освіти в Україні. Його багатогранна діяльність здійснювалась в умовах російського імперського режиму. Національні утиски українського народу, його культури розпочались у другій половині XVII і тривали до кінця XX століття.

У другій половині XIX ст. політика царизму була особливо агресивною — заперечувалось навіть існування українців як окремого народу. Їх називали «малоросами», а українську мову — наріччям. Історія повторюється. Російський диктатор В. Путін прагне відновити російську імперію і знищити

українську державу, але наш народ нездоланний, бо має давні традиції боротьби за своє існування.

У другій половині XIX століття на Лівобережній Україні активізувався інтелектуальний спротив російській владі серед польських і українських студентів Київського імператорського університету Св. Володимира (Польща на той час була окупована Росією) та в «Київській Старій громаді». Ці два осередки визначили життєдіяльність Тадея Рильського і Миколи Лисенка, під впливом яких формувалась особистість Максима Рильського.

Протягом 1850-х років частина київських студентів-українців вже усвідомлювали свою національну окремішність, багату й самобутню культуру, насамперед фольклор. У 1860 році М. Лисенко потрапив у середовище студентського руху, перевівшись із Харківського університету до Київського. М. Старицький згадує, як на студентському зібранні «було вирішено, що український народ складає особливу національність, багату усіма даними для культурного розвитку та участі на повний голос в слов'янському концерті» [Старицький, 2003, с. 27]. Старицький наголошував, що Лисенко вийшов з одного такого зібрання «немов п'яний і з того часу став найбільш завзятим українофілом, як охрестили нас потім» [2003, с. 28–29]. Олена Пчілка вважала, що переїхавши до Києва, Лисенко «опинився у свідомій і могутній течії національно-українського напрямку» [2003, с. 44].

Під впливом українського студентського руху Лисенко цікавився народним життям, особливо фольклором як генофондом нації. Згодом він став «запеклим фанатичним народовцем» [Лисенко, 2004. № 109, с. 163], «глибоким, гостро пересвідченим патріотом» [Лисенко, 2004, № 260, с. 272]. У Київському університеті композитор зустрівся з Володимиром Антоновичем, Тадеєм Рильським і Богданом Познанським, які стали його «побратимами» у справі розвитку української культури. Кожен із них походив зі спольщених шляхетських родин, але перейнявся ідеєю служіння українському народу (їх називали хлопоманами).

Другий осередок — таємна організація «Київська Стара громада», що постала на межі 1860–1861 років з українського студентського гуртка, об'єднала патріотичну інтелігенцію — науковців, митців, зокрема: Володимира Антоновича, Тадея Рильського, Миколу Лисенка, Павла Чубинського, Павла Житецького, Михайла Драгоманова, Михайла Старицького, Олександра Русова, Олену Пчілку. «Київська Громада» поступово зростала кількісно — з 10–20 осіб до 300. Її учасники прагнули вивчати антропологічні, філологічні, етнографічні, фольклорні, психологічні, культурно-історичні аспекти розвитку українського народу [Чирикало, Беззубець, 2001, с. 90–91]. І в цьому громадівці досягли значних успіхів. Так, 1874 року в Києві відбувся Археологічний з'їзд, на якому члени Київської громади здивували європейських учених розмахом своєї діяльності, ґрунтовними здобутками українознавства [Грицак, 1996, с. 70].

У цьому середовищі формувався новий тип особистості — інтелектуала-громадянина, національно свідомого, для якого головним були інтереси народу і нації. Це характерно й для Тадея Рильського і Миколи Лисенка. В одному з листів композитор писав: «Не моє особисте я мені любе в моїх роботах, бо я освічений собі чоловік і перейнятий глибокою ідеєю добра до моєї вітчизни, роблю й працюю на користь їй. Під цим стягом тільки й повинен ходити й ділати» [Лисенко, 2004, № 242, с. 254]. М. Лисенко і Т. Рильський активно працювали в різних напрямках діяльності «Київської громади». М. Лисенко брав участь у підготовці словника української мови, у виданні літературних творів, зокрема Т. Шевченка, перекладу «Біблії» П. Куліша тощо.

Тадей Рильський — нащадок старовинного спольщеного роду, його батько — заможний польський поміщик. Під впливом студентського руху, зокрема свого приятеля Володимира Антоновича, Тадей відмовився від поглядів своїх батьків і перейнявся долею українського народу. У перших статтях, написаних 1861 року («С правого берега

Днепра»¹, «Несколько слов о дворянах правого берега Днепра»²), він пояснює причини свого відмежування від польського дворянства: «більша частина українських дворян правого берега Дніпра не що інше, як ополячені українці» [Рыльский Т., 2013 а, с. 65]. <...> «Молоде покоління пере-стає себе вважати чужим народові, земля якого їх вигодувала, пісня котрого пробудила у них перші сердечні думи, з котрим вони мають зійтися в майбутньому суспільному житті» [Рыльский Ф., 2013 б, с. 59]. «Ці люди, які вийшли із середовища української ополяченої шляхти, вивчаючи місцеве минуле життя, сучасні її потреби, прийшли до свідомості своєї національної солідарності з місцевим українським населенням і вважають інтереси його найбільш близькими своїм інтересам» [Рыльский Ф., 2013 а, с. 73].

Студентами університету Тадей Рильський і Володимир Антонович подорожували Правобережною Україною, прагнучи пізнати життя селян, народну творчість. Це дало «... привід польським панам на Україні писати на Тадея Рильського численні доноси; серед авторів цих доносів був і мій дід красивий бонвіан Розеслав Рильський — і Тадеєві Рильському загрозувало заслання. Тільки допомога “впливових людей” <...> врятували його. Звичайно в дописах акцентовано не “зраду” польського народу, а освітньо-демократичну роботу серед селян, участь у недільних потаємних школах із забороненою викладовою мовою українською» [Рильський М., 1988, с. 33].

Світогляд Тадея Рильського визначив характер його щоденного життя. Закінчивши університет, він оселився в селі Романівка (нині село Попільнянського району Житомирської області), що випало йому у спадщину, одружився

---

¹ Чорный Максим [Рыльский Ф. Р.]. С правого берега Днепра // Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. Санкт-Петербург, 1861. Февраль. С. 239–244.

² Рыльский Ф. Р. Несколько слов о дворянах с правого берега Днепра // Там же. 1861. Ноябрь — декабрь. С. 90–99.

з неписьменною і набагато молодшою селянкою Меланією Чуприною, побудував школу для селянських дітей, утримував її власним коштом і вчителював у ній майже 20 років. Крім того, він організував вечірнє навчання для дорослих, писав книги для народу, зібрав досить багату бібліотеку, був для селян порадиником і мировим суддею. Його науковий доробок тематично різноманітний: фольклористично-етнографічні, історичні й економічні праці, зокрема й фундаментальне дослідження «К изучению украинского народного мировоззрения»¹.

М. Лисенко стежив за науковими здобутками Тадея Рильського. Після його смерті 1902 року композитор писав Познанському: «Померла квітка юнацтва 60-х років, славних років громадянської свідомості й відродження українського національного почуття» [Лисенко, 2004, № 369, с. 343].

Звичайно, становлення Максима Рильського як особистості розпочалося вже в родині. З автобіографії поета відомо, що читати й писати його навчав батько, і «диковиною в ті часи було те, що це була українська мова» [Рильський М., 1988, с. 37]. Він зростав серед селянських дітей, «з ними вчився розуміти життя» [Рильський М., 1984, с. 431–432], багато читав, писав свої ранні літературні твори, захоплювався українським фольклором. З дитинства особистість Миколи Лисенка викликала у М. Рильського шанобливе ставлення і пієтет, він «зріс у сім'ї та в оточенні, де Лисенкове ім'я завжди вимовлялося з особливою пошаною та любов'ю» [Рильський М., 1986, с. 273].

З Миколою Лисенком він близько зійшовся вже після смерті батька, 1902 року, коли його родина переїхала до Києва. Спочатку він жив у Володимира Антоновича, а з 1908 року —

---

¹ Рильський Ф. Р. К изучению украинского народного мировоззрения // Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. 1888–1890. 1888. Год 7. Т. 23. Октябрь. С. 266–306; 1890. Год 9. Т. 30. Сентябрь. С. 341–372; 1890. Год 9. Т. 31. Октябрь. С. 1–26; 1890. Год 9. Т. 31. Ноябрь. С. 195–232; 1903. Год 22. Т. 81. Апрель. С. 1–23; 1903. Год 22. Т. 81. Май. С. 161–191.

у М. Лисенка, мабуть, аж до смерті композитора. Тут він потрапив у полон музики. Син композитора Остап пише, що М. Рильський від природи був дуже музикальним хлопцем, і М. Лисенко припускав, що він може стати музикантом [Лисенко О., 1991, с. 154–155]. М. Рильський захоплювався фортепіанною грою композитора. За його визнанням, слухаючи його гру, він «буквально п'янів від звуків фортепіано» [цит. за: Шеффер, 1979, с. 74]. У ті роки Максим, очевидно, опановував гру на цьому інструменті і згодом добре грав на ньому. Музика сповнювала його духовний світ, надихала на поетичну творчість. Про витончене відчуття музики свідчать і його музикознавчі статті (їх майже 60), написані протягом 1927–1964-х років.

Лисенківське середовище формувало й світогляд Максима Рильського. Євген Чикаленко (1861–1929) у «Спогадах» писав: «Микола Лисенко з-поміж старших українців був найвідданіший справі українського відродження. <...> Він був найпопулярнішою людиною в Києві не тільки серед свідомих українців, а взагалі серед київського населення, як артист-музика. <...> В його помешканні збиралися українські студентські гуртки» [Чикаленко. 1955, с. 245]. У Лисенка бували громадівці В. Антонович, М. Старицький, П. Житецький, О. Пчілка та інші. Особливо його любила молодь. Люцій Кобилянський (1855–1941), член «Київської Старої громади», учасник хору М. Лисенка писав: «Лисенко був для нас, української молоді, олицетворенням української ідеї, він був той жрець, Sacerdos, через якого до нас промовляла вища істота — сама душа українського народу. <...> Але тут не без великого впливу були ще й особисті духовні прикмети Лисенка: його лагідна вдача, його надзвичайна делікатність, привітність, щирість» [цит. за: Андрієвський, 1942, с. 42].

У цей час М. Рильський присвятив композитору свою поезію «Вийся, жайворонку, вийся над полями». Він написав спогади, статті про творчість композитора, зокрема про опери «Тарас Бульба», «Різдвяна ніч», про постановку опери «Енеїда».

Визнаючи роль і значення М. Лисенка в розвитку української культури, М. Рильський доклав значних зусиль до видання творів композитора. За літературною редакцією М. Рильського протягом 1950–1959 років вийшло друком «Зібрання творів» М. Лисенка у двадцяти томах. Спільно з Л. Ревуцьким і Б. Лятошинським він працював над створенням нової редакції опери М. Лисенка «Тарас Бульба». Вистава відбулася 1937 року в Академічному театрі опери та балету. Він дбав про встановлення в Києві пам'ятника Миколі Лисенку, відкриття якого відбулося 1965 року, вже після смерті поета. Видатний співак Іван Козловський, який товаришував із М. Рильським, писав про «велику заслугу Максима Тадейовича в тому, що тепер виконується музика Лисенка» [Козловский, 1984, с. 287].

М. Лисенко і М. Рильський діяли в умовах заборон, 1912 року влада ліквідувала «Український клуб», який очолював М. Лисенко. Як свідчать документи, охрानка вирішила притягти до кримінальної відповідальності членів правління цього клубу, а серед них і Лисенка [Скорульська, 2011, с. 27]. Це негативно вплинуло на здоров'я композитора. Останнє засідання клубу відбулося 19 жовтня 1912 року, а невдовзі, 6 листопада, він помер.

М. Рильський у 1920-х роках належав до групи поетів-неокласиків, які зазнали репресій; у 1930-х роках його, як і інших діячів української культури, переслідували органи НКВС, так 1931 року він протягом року перебував у Лук'янівській в'язниці за звинуваченням в контрреволюційній діяльності.

Починаючи з 1944 року і до кінця життя, Максим Тадейович Рильський очолював Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнографії АН УРСР.

У наш складний час ми особливо цінуємо самовіддану працю членів «Київської Старої громади» — Тадея Рильського, Миколи Лисенка, а також Максима Рильського — задля збереження української нації, утвердження її культури у світі.

Список використаної літератури та джерел

1. Андрієвський В. Н. Микола Лисенко. В соту річницю з дня народження / Українська Академія Наук. Львів, 1942. 63 с.
2. Грицак Я. Й. Нариси історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. Київ : Генеза, 1996. 360 с.
3. Козловский И. С. Слово о друге // Воспоминания о Максиме Рьльском. Москва : Сов. писатель, 1984. С. 284–287.
4. Лисенко М. В. Лист до Б. С. Познанського № 369 від 22 листопада 1902 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд. текстів, передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 342–343.
5. Лисенко М. В. Лист до І. Я. Франка № 109 від 8 грудня 1885 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд. текстів, передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 163–164.
6. Лисенко М. В. Лист до О. М. Куліш (Ганни Барвінок) № 260 від 20 серпня 1897 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд. текстів, передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 271–272.
7. Лисенко М. В. Лист до Ф. М. Колесси № 242 від 22 квітня 1896 р. // Лисенко М. В. Листи / упоряд. текстів, передм., комент., анов. імен. покажчик Р. М. Скорульської. Київ : Муз. Україна, 2004. С. 254–259.
8. Лисенко О. М. Спогади про батька. Київ : Муз. Україна, 1991. 368 с.
9. Пчілка Олена. Микола Лисенко (Спогади і думки) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. Т. І / упоряд. текстів, передм. і комент. Р. Я. Пилипчука. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 40–63.
10. Рьльский М. Т. Автобіографія // Воспоминания о Максиме Рьльском. Москва : Сов. писатель, 1984. С. 428–444.
11. Рильський М. Т. Із спогадів // Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. Т. 19. Київ : Наук. думка, 1988. С. 32–47.
12. Рильський М. Т. Лисенко (Клаптики споминів) // Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. Т. 15. Київ : Наук. думка, 1986. С. 273–277.

13. Рыльский Ф. Р. Несколько слов о дворянах правого берега Днепра // Рильський Т. Р. В житті ніколи неправді не служив / упоряд. М. Г. Рильський; авт. передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013 а. С. 64–73.

14. Рыльский Ф. Р. С правого берега Днепра // Рильський Т. Р. В житті ніколи неправді не служив / упоряд. М. Г. Рильський; авт. передм. та комент. Н. М. Пазяк. Київ : Успіх і кар'єра, 2013 б. С. 58–63.

15. Скорульська Р. М. «Від пожовклих сторінок на нас життя безсмертне віє» // Слов'янський світ. Вип. 9. Київ, 2011. С. 230–232.

16. Старицький М. П. К биографии Н. В. Лысенка (воспоминания) // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2 т. Т. I / упоряд. текстів, передм. і комент. Р. Я. Пилипчука. Київ : Муз. Україна, 2003. С. 11–63.

17. Чикаленко Є. Х. Спогади 1861–1907. Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США. 1955. 502 с.

18. Чирикало Н., Беззубець О. Спогади діячів українського національно-визвольного руху 60–90-х років ХІХ століття // Етнічна історія народів Європи. 2001. Вип. 9. С. 90–94.

19. Шеффер Т. В. Музичні образи в поезії // Рильський і музика. Київ : Наук. думка, 1969. С. 15–78.